

# Psychológia a psychopatológia osobnosti

**Osobnosť predstavuje individuálny súbor duševných a telesných vlastností človeka, ktoré sa utvárajú v priebehu vývinu a prejavujú sa v sociálnych vzťahoch. Vrodené a získané vlastnosti tvoria štruktúru osobnosti, ktorá je pre každého človeka charakteristická. V priebehu individuálneho vývinu sa stále viac dopĺňajú vrodené dispozície (temperament) a obohacujú sa vlastnosťami získanými (charakter). Poruchy osobnosti sú variantom charakterových a temperamentových črt, ktoré sa významne odchyľujú od črt bežných u väčšiny ľudí. K týmto črtám patria hlboko zakorenené a pretrvávajúce vzorce správania sa, prejavujúce sa ako stereotypné reakcie na široký rozsah osobných a sociálnych situácií. Špecifické prejavy poruchy osobnosti teda nie sú obmedzené len na konkrétny spúšťačí podnet, ale prejavujú sa v širšom okruhu osobných a sociálnych situácií (Praško a kol., 2003).**

V odbornom úvode je súhrn všetkých oblastí, ktoré obsahovo zastrešujú problematiku psychológie a psychopatológie osobnosti. V nasledujúcom texte sa teda budeme zaoberať psychologickými charakteristikami osobnosti, emocionálnou inteligenciou, ktorá je nevyhnutnou súčasťou nášho prežívania a bytia, procesom socializácie, v ktorom sa osobnosť vytvára, najznámejšími typológiami osobnosti a v konečnom dôsledku špecifickými poruchami osobnosti ako možnými príčinami sociálneho zlyhania ľudského jedinca.

## 1. Psychologické charakteristiky osobnosti

V súčasnosti existuje veľké množstvo definícií, ktoré uvádzajú tieto aspekty osobnosti:

- **integritu, celistvosť psychických štruktúr, ktorými je určená,**
- **individuálnosť (jedinečnosť) ich rozvoja, usporiadania a prejavu,**
- **spätosť psychického s fyzickým, resp. s fyziologickým,**
- **spoločenskú povahu osobnosti, úsilie aktívneho začleňovania sa do okolia (prírodného a osobitne spoločenského) (Dianiška, 2006).**

**Osobnosťou myslíme charakteristické vzorce myslenia, emócií, správania, ktoré určujú osobný štýl jedinca a ovplyvňujú jeho interakcie s prostredím.** Psychológovia osobnosti sa snažia po a) opísať a vysvetliť individuálne rozdiely – rôzne spôsoby, ktorými sa jedinci navzájom líšia a po b) spojiť procesy, ktoré môžu ovplyvňovať interakcie jedinca s prostredím, do integrovaného opisu celej osobnosti (Atkinsonová, Atkinson, 1995).

**Najmenej obmedzujúca a záväzná je definícia, ktorá charakterizuje osobnosť ako sumu všetkých psychických osobitostí vytvárajúcich individualitu jednotlivca (Pogády, Žucha, 1995). Ako najvýznamnejšia sa ukazuje stálosť základných črt a vlastností osoby. Keď vyzdvihujeme stabilitu ako hlavný znak osobnosti, treba však povedať, že aj stálosť je relatívna, lebo ak človek vytvára istý konkrétny obraz o sebe, ten nemôže byť statický. V skutočnosti sa osobnosť mení, nie však rýchle, ale sústavne. Mení sa samočinne, ale aj pod vplyvom vonkajších podmienok. Táto zmena je menej hlboká, takže vrodené faktory a rané detské zážitky majú najvýznamnejší podiel na formovaní osobnosti.**

Osobnosť ako systém má svoju vnútornú stavbu, usporiadanie, tzn. **štruktúru**. Obvykle sa osobnosť štruktúruje vertikálne a horizontálne.

- **Vertikálne** členenie vyjadruje usporiadanie jednotlivých úrovní vnútornej stavby osobnosti. V teóriách vrstiev osobnosti na nižšej úrovni nachádzame biologické funkcie (spoločné pre živočíšnu ríšu) a na vyšších úrovniach spoločenskej funkcie, vyjadrujúce ľudskú podstatu osobnosti človeka.
- **Horizontálne** štruktúrovanie osobnosti je príkladom tradičného členenia vlastností osobnosti a niekedy sa tvrdí, že skôr implikuje statické hľadisko.

Pri tomto štruktúrovaní sú niektoré zložky relatívne stabilnejšie, iné naopak značne premenlivé, dynamické. Usporiadanie vzájomných väzieb tvorí vnútorný dynamizmus psychickej štruktúry. Jej statiku a dynamiku nemožno od seba oddeľovať, človek vždy koná ako celok s dynamickou štruktúrou. Vnútorný dynamizmus štruktúry v spojení s dynamizmom vonkajším osobitne spoločenského prostredia je potom zdrojom vývoja osobnosti.

K najviac frekventovaným zložkám psychickej štruktúry osobnosti patria štyri skupiny osobnostných vlastností:

- schopnosti,
- temperament,
- motivácia a zameranosť,
- charakter.

**Schopnosti** predstavujú také psychické vlastnosti osobnosti, ktoré sú predpokladom úspechu (vysokého výkonu) v rozličných druhoch ľudskej činnosti. Človek sa nerodí so schopnosťami, získava ich až v konkrétnych činnostiach na podklade vlôh. Vlohy sú vrodené, biologickým vývojom podmienené anatomicko-fyziologické zvláštnosti jedinca nevyhnutné na utváranie a rozvoj jeho schopností.

Medzi anatomické komponenty vlôh môžeme zaradiť celkovú stavbu, silu a odolnosť telesného organizmu a zvláštnosti stavby jednotlivých receptorov. Fyziologickými predpokladmi formovania schopností sú predovšetkým analyticko-syntetické činnosti ľudského mozgu, vzťahy medzi prvou a druhou signálnou sústavou, zvláštnosti v činnosti rôznych analyzátorov a ďalšie.

So schopnosťami úzko súvisia vedomosti, návyky a spôsobilosti. Schopnosti umožňujú človeku rýchlejšie a ľahšie si osvojiť určité vedomosti a formovať náležité návyky a spôsobilosti. Tieto spätne pozitívne ovplyvňujú rozvoj osobnosti, avšak nemožno ich vzájomne stotožňovať.

Schopnosti zvyčajne rozdeľujeme do dvoch skupín, **všeobecné a špecifické**. Toto rozdelenie je relatívne, pretože medzi schopnosťami oboch skupín existuje vzájomná spätosť.

*Všeobecné schopnosti* sú predpokladom úspechu v rôznych činnostiach a premietajú sa do väčšiny špecifických schopností. Obvykle vyčleňujeme tri skupiny všeobecných schopností:

1. *percepčné* – schopnosti týkajúce sa pociťovania, vnímania, predstáv a ich rozličných kvalít,
2. *psychomotorické* – rozmanité vlastnosti pohybov, ako je ich presnosť a kvalita, dĺžka reakčného času, udržiavanie rovnováhy a pod.,
3. *intelektové* – schopnosti týkajúce sa rozumovej činnosti, osobitne schopnosť intelektuálnych operácií, riešenia problémov, obsahové i významové zvládnutie verbálnych a senzorických podnetov a pod.

Kľúčovú pozíciu medzi všeobecnými schopnosťami zaujíma všeobecná rozumová schopnosť, čiže **inteligencia**. Môžeme ju definovať ako schopnosť riešiť nové situácie prenikaním do ich podstaty, účelne konať a vyrovnávať sa so zmenami prostredia. Má dve zložky – prirodzenú a vzdelanostnú. Ako celok sa mení s vekom, prudko narastá do 14 až 16 rokov, ďalší vývin je potom veľmi pozvoľný a v starobe dochádza k jej poklesu.

*Špecifické schopnosti* podmieňujú výkon človeka v rôznych druhoch činností a tvoria súčasť zložitých komplexov profesionálnych schopností. Sú viazané nielen na určitý druh ľudskej činnosti, ale aj na určité podnety a preto sú typické len pre určitého jedinca.

**Temperament** predstavuje súhrn vlastností, ktoré dynamizujú psychickú činnosť, čím významne ovplyvňujú silu reakcií človeka na vonkajšie podnety i schopnosť ovládnuť vlastné prežívanie a správanie. Dynamikou prežívania a správania teda rozumieme tempo priebehu striedania a intenzitu psychických procesov, stavov a činností. Táto dynamika je podmienená

celou činnosťou nervového systému – centrálného aj vegetatívneho. Vlastnosti temperamentu teda nemajú v tomto zmysle psychický obsah, ale formu (v zmysle sily, rýchlosti a celkovej senzibility (Dianiška, 2006). Ide teda o živosť, schopnosť reakcie. Tieto reakcie sú zväčša vrodené a ostávajú rovnaké počas celého života. Najznámejšie sú 4 typy Hipokrata: sangvinik, choleric, melancholik a flegmatik (Pogády, 1996).

**Motivácia** predstavuje intrapsychický proces, ktorý vyvoláva (prípadne zosilňuje alebo zoslabuje), udržuje a zameriava, či zacieľuje aktivitu človeka. Vnútorým zdrojom procesu motivácie sú motívy (motivačné činitele), ktoré chápeme ako vnútorné pohnútky či dôvody ľudského správania a činnosti, ktoré im dávajú energiu a smer. K najvýznamnejším motívom (motivačným činiteľom) patria potreby, záujmy, ciele, ideály, hodnoty, zvyky, postoje a iné.

Motívy rozlišujeme: vedomé a nevedomé. **Vedomé motívy** sú tie, ktoré si človek zreteľne uvedomuje ako pohnútky svojho správania. **Nevedomé motívy** sú tie, ktorých si človek nie je vedomý, alebo si ich neuvedomuje úplne. Nemožno ich podceňovať, pretože mnohé psychické javy, napr. túžby, či rozličné spontánne sympatie a antipatie majú svoj pôvod práve v nich. Dôležité je tiež vyvarovať sa vedenia ostrej hranice medzi vedomými a nevedomými motívmi, pretože sa vzájomne prelínajú a dopĺňajú.

Správanie človeka neaktivizuje a neusmerňuje jediný motív, ale ich komplex označovaný ako motivačný systém. Vytvára sa v priebehu života, má hierarchické usporiadanie, avšak nie je celkom súdržný ani stály a môže byť dokonca i vnútorne rozporný. Hypotetický model štruktúry motivácie (Pardel In: Dianiška, 2006) je usporiadaný hierarchicky a obsahuje tieto roviny:

1. bazálna rovina, vyjadrujúca aktivizačnú úroveň motivácie,
2. úroveň smerovosti, ktorá je podmienená predovšetkým učením,
3. cieľovosť ako najvyššia úroveň abstrakcie.

Základné prierezové, centrálné body štruktúry motivácie tvoria psychologické pojmy: potreba, postoj a vôľa.

Bazálnu úroveň okrem centrálného pojmu potreba charakterizuje pud, potenciálna hodnota a snaha.

Úroveň smerovosti okrem postojov tvorí záujem, hodnotová orientácia a životná cesta.

Úroveň cieľovosti okrem vôle charakterizuje presvedčenie, svetonázor, aspirácie.

S motiváciou je tesne spojená **zameranosť osobnosti**. Vymedzujeme ju ako zložitú osobnostnú dimenziu podmienenú systémom dominujúcich motívov, ktorá sa prejavuje v sociálnych vzťahoch človeka, v jeho životných cieľoch a spôsoboch ich realizácie. Je užším

pojmom než motivácia, ale kvalitatívne veľmi významným, pretože determinuje celkovú orientáciu človeka v spoločnosti a úroveň jeho spoločenskej aktivity.

Zameranosť osobnosti má svoje kvality a formy. Jej najpodstatnejšími kvalitami sú: spoločenská hodnota, šírka, intenzita, stálosť a aktivita. Medzi typické formy zameranosti patria: túžba, chcenie, záujmy, sklony, ideály a presvedčenie. Najvýznamnejšie z nich sú záujmy, ideály a presvedčenie.

**Charakter** je úzko spätý s motiváciou a zameranosťou. Predstavuje podstatnú regulačnú konštantu odrážajúcu vzťahy k spoločnosti a sebe samému. Ide teda o komplex osobnostných čŕt a vlastností, ktoré sú pre daného človeka príznačné a relatívne stále a ktoré odrážajú jeho spoločenské hodnoty a sú výsledkom jeho životnej cesty (Dianiška, 2006). Charakterom teda rozumieme stabilné formy správania, najmä v záťažových situáciách (Heretik, 2004).

Charakter tvoria:

1. Vlastnosti vyjadrujúce zameranosť človeka, jeho rozhodujúce vzťahy.
2. Črty a vlastnosti vôle.

Prvú skupinu vlastností konkretizujú vzťahy k svetu, vzťahy k druhým ľuďom, vzťah k sebe samému a vzťah k práci. Druhú skupinu sýtia vlastnosti, ktoré umožňujú vedomú reguláciu činnosti, ak človek naráža pri realizácii na určité prekážky. K najdôležitejším vôľovým vlastnostiam patria cieľavedomosť, odvaha, statočnosť a ich protiklady – živelnosť, nesamostatnosť, pasivita, nerozhodnosť, netrpezlivosť, poddajnosť, impulzivnosť, zbabelosť (Dianiška, 2006).

Vedúcim znakom charakteru je predovšetkým stabilita a odolnosť proti nanucovacím zmenám. Labilitou myslíme nielen slabosť, neodolnosť proti týmto zmenám, ale aj spontánne chýbanie vyrovnávacej tendencie, pre ktorú sa charakter označuje ako jadro osobnosti.

Charakter sa môže ďalekosiahle zmeniť patologickými vplyvmi, pričom hovoríme o charakteropatii a myslíme tým väčšinou anetické zmeny kvalít, ako sú zlomyseľnosť, škodoradosť, antisociálne črty, nepravdivosť alebo nepriateľský postoj. Niekedy sú charakteropatie spojené so sexuálnymi poruchami (Pogády, 1996).

## **2. Emocionálna inteligencia**

Jedným zo základných poznatkov psychológie je, že podľa školského prospechu, podľa IQ alebo podľa výsledkov psychologických testov nie je možné, navzdory popularite týchto hodnotení, spoľahlivo predpovedať úspech v živote. Je nepochybné, že u veľkých skupín ľudí existuje priamy štatistický vzťah medzi výškou IQ a spôsobom života: mnoho

Ľudí s veľmi nízkym IQ skončí v nenáročnom podriadenom povolání, zatiaľ čo ľudia s vysokým IQ bývajú spravidla dobre platení, čo však zďaleka neplatí vždy.

Z pravidla, že IQ predpovedá mieru úspešnosti, existujú rozsiahle výnimky a je ich skutočne mnoho. IQ prispieva k faktorom určujúcim úspech v živote iba 20 percentami, čo ponecháva celých 80 percent ďalším vplyvom. Postavenie, ktoré nakoniec človek v spoločnosti dosiahne, je v drvivej väčšine určované inými faktormi (vlastnosti, schopnosti, nadanie), než je IQ; od spoločenského pôvodu až po šťastie. A v emocionálnej inteligencii ide práve o kľúčovú skupinu týchto ďalších charakteristík.

**Emocionálna inteligencia** teda tvorí podstatu ľudskej existencie v zmysle uprednostnenia citov pred rozumom v procese rozhodovania a konania. Tvorí ju vlastnosti ako: „schopnosť dokázať samého seba motivovať a nevzdávať sa tvárou v tvár ťažkostiam a frustrácii, schopnosť ovládať svoje pohnútky a odložiť uspokojenie svojich potrieb na neskôr, schopnosť ovládnuť svoju náladu a zabrániť úzkosti a nervozite, schopnosť ovplyvňovať kvalitu svojho myslenia, schopnosť vcítiť sa do situácie druhého človeka a ani v ťažkých chvíľach nestrácať nádej“ (Goleman, 1997). **Ide o komplexnú schopnosť používať emócie ako informácie a v kontexte emocionálnych prežitkov účelne konať** (Vágnerová, 2007).

Definícia emocionálnej inteligencie zahŕňa aj typológiu osobnej inteligencie, ktoré predstavujú 5 hlavných oblastí:

1. **Znalosť vlastných emócií.** Sebauvedomenie – vedomé rozpoznanie citu v okamihu jeho vzniku – je jedným zo základných kameňov emocionálnej inteligencie. Schopnosť sledovať a priebežne si uvedomovať svoje city je nevyhnutné pre seba porozumenie a hlbšie pochopenie psychológie. Pokiaľ nie sme schopní uvedomiť si naše skutočné pocity, sme voči nim bezbranní. Ľudia, ktorí sú si svojimi citmi viac istí, sa vo svojich životoch dokážu lepšie rozhodovať. Vedia totiž presnejšie, aké pocity v nich vzbudzujú dôležité osobné rozhodnutie, ako napríklad s kým vstúpiť do manželstva alebo aké si vybrať zamestnanie.
2. **Zvládanie emócií.** Nakladať so svojimi citmi tak, aby zodpovedali situácii, to je schopnosť, ktorá má základ v rozvinutom sebauvedomení. Ide o schopnosť ako upokojiť vlastné rozčúlenie, striasť zo seba dnes tak bežné pocity úzkosti, sklúčenosť, či podráždenosť. Ľudia, ktorí majú túto schopnosť málo rozvinutú, sa neustále potĺkajú s tiesnivými pocitmi; za to tí, ktorí v nej vynikajú, sa dokážu z životných šokov a sklamaní zotaviť omnoho rýchlejšie.
3. **Schopnosť sám seba motivovať.** Zapojenie emócií do našich snažení je nevyhnutné už len preto, že inak by sme neboli schopní sa dlhodobo sústrediť, stratili by sme motiváciu. V pozadí tvorivosti a túžby dokonale ovládnuť činnosť alebo oblasť vedenia stoja taktiež city.

Emocionálne sebaovládanie – odkladanie odmeny alebo uspokojenie a taktiež potlačovanie zbrklosti je základom akéhokoľvek úspechu. Schopnosť dosiahnuť vo zvolenej činnosti stav „prúdenia“ umožňuje vynikajúci výkon. Ľudia, ktorí tieto zručnosti ovládajú, sú produktívnejší a výkonnejší prakticky vo všetkom, do čoho sa pustia.

**4. Vnímavosť k emóciám iných ľudí.** Empatia je základnou ľudskou kvalitou. Taktiež táto vlastnosť sa s rastúcim emocionálnym sebauvedomením prehĺbuje. Empatickí ľudia sú dokonalejšie naladení na krehké prejavy toho, čo druhí chcú či potrebujú. Preto vynikajú v profesiách, kde sa môžu o niekoho starať, ako je povolanie učiteľa, manažérstvo a pod.

**5. Umenie medziludských vzťahov.** Či má človek uspokojivé medziludské vzťahy, závisí do značnej miery od toho, či je schopný vcítiť sa do emócií ostatných a prispôbiť tomu svoje konanie. Ide o vlastnosti, ktoré bývajú v pozadí obľúbenosti, vedúceho postavenia či schopnosti konštruktívne komunikovať s ľuďmi. Ľuďom, ktorí v tomto smere vynikajú, sa veľmi dobre darí všetko, pričom je potreba úzko spolupracovať s ostatnými. Sú spoločenskými hviezdami.

Ľudia sa vo svojich schopnostiach v každej z týchto oblastí rôznia. Niektorí z nás môžu byť pomerne úspešní napríklad v zvládaní vlastnej úzkosti, avšak sú zároveň relatívne neschopní upokojiť niekoho iného. Prvotným základom pre úroveň našich schopností je nepochybne vrodené usporiadanie nášho nervového systému. Mozog je neobyčajne tvárny, nikdy sa neprestávame učiť. Naše medzery v emocionálnych schopnostiach môžeme odstrániť. Každá naša citová vlastnosť je do značnej miery tvorená návykom a preto je v našej moci, pokiaľ vyvineme určité úsilie, svoje reakcie zmeniť k lepšiemu (Goleman, 1997).

### **3. Proces socializácie osobnosti**

Každá ľudská bytosť prechádza v ontogenéze procesom zrenia, v ktorom nadobúda psychologické charakteristiky osobnosti.

V teoretickej rovine chápeme konanie subjektu ako úmyselné správanie (tzn. vedené uvedomelým úmyslom niečo urobiť), ktoré je prejavom navonok orientovanej činnosti (aktivity) a ktorá vzniká v ľudskom organizme. Je výsledkom určitej činnosti vnútornej – a pôsobí v jeho okolí. Práve aktivita ľudského jedinca v konkrétnych sociálnych interakciách spoluvytvára ľudskú osobnosť. Deje sa tak vo vývine jedinca (v jeho ontogenéze) mechanizmami učenia – najmä sociálneho – v nedeliteľnej jednote s procesom zrenia, ktorého podstatné determinanty vychádzajú predovšetkým z dynamiky dispozičných vnútorných zákonitostí organizmu.

Dynamický vzťah vnútorného a vonkajšieho sa konkrétne prejavuje v tejto osobnostnej oblasti napr. tým spôsobom, že niektoré požiadavky vonkajšieho spoločenského prostredia, ktoré sú formulované v určitom kultúrnom modeli už ako požiadavky výchovné, sa menia – procesom zvnútorňovania, **interiorizácie** – v normy, hodnoty a potreby u vyvíjajúceho sa jedinca. Jeho osobnosť potom vo svojom ďalšom vývine koná v interakcii s druhými jedincami podľa týchto zvnútorňovaných noriem, hodnôt a potrieb (v tzv. procese **exteriorizácie**). Práve z tejto vonkajšej interakčnej činnosti v sociálno-psychologickom poli môžeme sprostredkované usudzovať na vnútornú psychickú činnosť osobnosti ako modelovo zjednodušenej hypotetickej štruktúry. Jej štúdiom postihujeme širokú oblasť reálneho bytia človeka, jeho konkrétnych činností, stavov, výkonov a pod.

**Hlavnou úlohou psychológie osobnosti je vývinové vysvetlenie súčasného stavu a funkcie osobnosti, ktoré umožňuje formulovať predpoveď (prognózu) jej ďalšieho vývinu v známych podmienkach.**

Za základné mechanizmy vývinu osobnosti (podľa Piageta s Inhelderovou - in: Kuchta, 1993) je zrenie vrodenej štruktúry, učenia, sociálnej interakcie a špecifické činnosti orientované na adaptáciu na prostredie. Výrazným aspektom vývinu osobnosti je jej postupné začleňovanie do sociálnych štruktúr. Deje sa tak v procese socializácie, v ktorom organizmus doposiaľ prevažne biologicky determinovaný „vrastá“ do spoločnosti a získava špecificky ľudské charakteristiky správania (napr. reč, kultúrne zručnosti a návyky, pracovné stereotypy, sociálne roly, postoje a pod.). V rámci tejto socializácie, ktorá býva definovaná ako trvalé prispôsobenie sa jedinca normám alebo typickým spôsobom správania určitej spoločnosti, event. určitej spoločenskej vrstvy, dochádza predovšetkým k vývinu zvnútorňovaných kontrol sociálneho správania (t.j. toho, čo je dovolené a zakázané, event. trestané) i základná hodnotová orientácia (t.j. žiadúce a nežiadúce veci) od ich pôvodnej lability k postupnej stabilizácii. Ďalšou zložkou socializačného procesu (Langmaier in: Kuchta, 1993) je vývin morálneho vedomia a konania, t.j. chápanie mravných noriem a konania podľa nich, tu prebieha vývin od morálnej heteronómie k autonómii. Heteronómna morálka je určovaná v podstate príkazmi zákazmi dospelých, či už rodičov alebo učiteľov a pod., konanie vlastných a iných osôb je hodnotené ako „dobré“, či „zlé“ podľa jeho následkov, ďalej, či je schvaľované dospelými autoritami či zakazované, event. trestané.

Od morálky heteronómnej vedie vývin morálneho vedomia a konania zhruba v mladšom školskom období k tzv. morálke autonómnej, keď dieťa hodnotí určité konanie za správne, či nesprávne samo o sebe, bez prihliadania k autorite dospelých, ich príkazov, zákazov a pod.



Toto autonómne morálne hodnotenie sa potom prehĺbuje začiatkom puberty i tým, že sa viac prihliada k motívom konania, k situačným faktorom.

Treťou významnou socializačnou zložkou socializačného procesu je osvojenie si sociálnych rolí, t.j. očakávaných vzorcov správania. Za zvlášť významné pre život v dospelosti sa pokladá upevnenie sexuálnych rolí (mužských, ženských). Celý rad rôznych rolí, ktoré mladý jedinec prijíma, napr. v školskom kolektíve, i jeho postavenie v skupine vrstovníkov pomáha vytvoriť uvedomejšie sebachápanie a sebahodnotenie. Súhrnne možno konštatovať, že v procese tzv. primárnej a sekundárnej socializácie si mladý jedinec osvojuje pod vplyvom rodinných vzorcov a v edukačnom procese prostredníctvom hlavných socializačných inšancií (rodiny, školy, skupiny vrstovníkov) spoločensky žiaduce normy, hodnoty a adaptívne formy správania. K tomu však dochádza iba v prípade, ak socializačný proces neprebíha poruchovo. Táto poruchovosť môže vychádzať z celého radu rôznych okolností. Tie môžu spočívať napr. v tom, kde si mladý jedinec osvojuje normy, hodnoty malej referenčnej skupiny a nie širšieho kultúrno-spoločenského prostredia a tak dochádza k výraznej disonancii noriem a hodnôt (napr. v rámci etnickej, event. delikventnej subkultúry, ktorá je v konflikte s morálnymi a právnymi kódexmi tvoriacimi súčasť kultúry majoritnej spoločnosti). Defekty sa môžu vyskytnúť aj pri aplikácii noriem na konkrétne konanie, napr. pri defektnom procese rozhodovania, ďalej tiež ovplyvnením motivácie sociálneho konania, nedostatočne zvnútornenými normami, ich nesprávnou generalizáciou a pod. I samo sociálne učenie, chápané ako proces nadobúdania sociálnych skúseností, ktoré má spôsobovať žiaduce modifikácie sociálneho správania jedinca, môže prebiehať poruchovo. Stáva sa to napr. vtedy, keď sú napodobňované sociálne žiaduce vzory a pritom dochádza k identifikácii mladého jedinca s dissociálnymi alebo antisociálnymi modelmi.

Rodičovskú výchovu z hľadiska event. kriminogenézy na základe empirického výskumu zhodnotil Seitz (in: Kuchta, 1993). Pomocou niektorých základných črt charakterizoval rôzne priebehové procesy kriminogenézy, závislej od výchovy v rodine takto:

- a) chýba uspokojenie základných potrieb dieťaťa a dochádza k jeho emocionálnej deprivácii, čo redukuje jeho spontánne kontakty vnútri rodiny a súčasne vedie k zvýšenej sugestibilite a motivácii v konaní vedúceho k závislosti najmä od osôb stojacich mimo rodiny, ku ktorým dieťa získalo vzťah;
- b) rodinná výchova je reštriktívna (s kontrolujúcou prísnosťou a podporou pesimizmu vo vzťahu k budúcnosti dieťaťa), podporuje sociálnu nespôsobilosť (disability), prejavujúcu sa v nesmelosti, plachosti, neschopnosti sociálneho vcítenia sa, malej

pohotovosti brať na seba riziko v nových sociálnych situáciách, najmä v prítomnosti druhých ľudí;

- c) výchova je priveľmi jednostranne orientovaná na cieľ, vedie k tzv. prežitkom anómie a podľa ďalších podmienok – k rôznym typom sociálnej deviácie (napr. kriminalite, alkoholizmu a pod.);
- d) celkom chýba alebo je nedostatočná mravná výchova v rodine, u dieťaťa sa nevytvára mravná autonómia (chýba mu sebakontrola a sebaovládanie) a tým sa zvyšuje pohotovosť ku kriminálnemu konaniu;
- e) motivácia k presadzovaniu sa a k agresívnemu konaniu dieťaťa je výsledkom najmä rodičovského posilňovania (utvrdzovania) a poskytovania vlastných vzorcov správania takto orientovaných detí;
- f) rodičovské prognózy a posilňovanie negatívneho sebahodnotenia dieťaťa vedú k zápornému chápaniu vlastnej identity ako „čiernej ovce“ a „výtržníka“ so zodpovedajúcimi spôsobmi správania;
- g) chýbajúce porozumenie rodičov dieťaťa a ich hyperprotektívna výchova vedie k oslabeniu „ja“ a úzkostnosti dieťaťa;
- h) neprimerané a nedôsledné rodičovské požiadavky na samostatnosť dieťaťa vedú k zníženiu jeho samostatnosti a sebakontroly, pokiaľ ide o požiadavky školy.

Čo sa týka spôsobov poruchovej socializácie, existujú dva typy porúch socializačného procesu:

1. **defektná socializácia** - má kvantitatívnu povahu a jej výsledkom je nedostatočne sformovaný subsystem inhibícií agresie. Vzniká následkom defektných predpokladov učenia u subjektu a inadekvátnej výchovy, charakteristickej napr. nedôslednosťou, nedostatočnou kontrolou detských agresívnych prejavov, emocionálnou depriváciou a pod. Ide o naučenú dielčiu neschopnosť, tzn. neschopnosť odhadnúť následky svojho správania (Doren In: Netík, Netíková, Hájek, 1997).
2. **deviantná socializácia** – má kvalitatívnu povahu a jej výsledkom je vtelenie agresívnych vzorcov správania do osobnostného rezervoáru modelov riešenia problémových, konfliktných situácií. Môže spočívať v posilňovaní detských agresívnych prejavov, identifikácie s nevhodným, agresívnym vzorom, teda v podstate v osvojení si noriem tzv. subkultúry násillia (Wolfgang, Ferracuti In: Netík, Netíková, Hájek, 1997).

Proces socializácie osobnosti je nutné chápať komplexne a dlhodobo, pretože najmä v dospelosti nie je možné obchádzať ďalšie významné socializačné pôsobenie napr. širšieho sociálneho prostredia v mieste bydliska, profesionálneho kolektívu spolupracovníkov, partnerov i osôb, s ktorými sa jedinec stretáva pri uskutočňovaní záujmových aktivít a pod. Viac-menej usudzujeme, že rozhodujúce determinanty životného štýlu, ktoré rozhodujú tiež o prosociálnej či antisociálnej orientácii osobnosti, sú významne ovplyvnené kvalitou vnútorných regulatívov správania, ktoré sa vytvorili prevažne v rámci primárnej a sekundárnej socializácie (Neumann in: Kuchta, 1993).

#### **4. Typológie osobnosti**

Každý ľudský jedinec je nezameniteľný, ale pritom typologicky zaraditeľný do istých skupín podľa určitých osobnostných charakteristík vlastných istému okruhu ľudí. Na základe tejto skutočnosti začali vznikať rôzne typológie ako syntetizujúci prístup k poznatkom toho ktorého psychologického smeru, či školy. Každá z nich prináša viac-menej ucelenú teóriu, ktorá vysvetľuje princípy fungovania ľudského jedinca v interakcii s okolitým svetom.

Stúpenci typových teórií predpokladajú, že jedinca je možné kategorizovať do nespojitých typov, ktoré sa od seba navzájom kvalitatívne líšia. Napr. stúpenci teórií čŕt predpokladajú, že osobnosť jedinca je možné opísať prostredníctvom jeho umiestnenia v mnohých spojitých dimenziách alebo škálach, z ktorých každá predstavuje nejakú črtu. Hlavnou úlohou teórie čŕt je odvodiť najmenšiu možnú množinu čŕt, ktorá by obsiahla rozmanitosť osobnosti človeka. K tomuto účelu najčastejšie používajú metódu faktorovej analýzy. Vo faktorových analytických štúdiách zisťujú pomerne zhodne 5 faktorov: neuroticizmus (zlé prispôsobenie), extravézia, otvorenosť voči skúsenosti (intelekt), prívetivosť a svedomitosť. Najvýznamnejšími predstaviteľmi teórií čŕt sú Allport, Cattell a Eysenck.

Sigmund Freud, tvorca psychoanalytickej teórie tvrdí, že prejavy správania, vrátane snov a prerieknutí sa, sú spôsobené nevedomými motívmi. Osobnosť je primárne determinovaná sexuálnymi a agresívnymi pudmi a skúsenosťami z prvých 5 rokov života. Podľa Freudovej teórie sa štruktúra osobnosti skladá z id, ega a superega, ktoré sú často v konflikte. Id sa riadi princípom slasti, hľadá bezprostredné uspokojenie biologických impulzov. Ego sa riadi princípom reality, odsúva uspokojenie, pokiaľ ho nie je možné dosiahnuť sociálne prijateľným spôsobom. Superego vnucuje jedincovi morálne normy. U dobre integrovanej osobnosti si ego udržuje pevnú, ale pružnú kontrolu id a superega, vládne princíp reality.

Stúpenci teórie sociálneho učenia predpokladajú, že rozdiely medzi osobnosťami sú spôsobené odlišnými skúsenosťami. Človek sa môže naučiť reagovať na základe pozorovania bez posilňovania, ale posilňovanie determinuje, či sa naučená reakcia vyskytne. Správanie človeka závisí od špecifických charakteristík situácie v interakcii s jedincovým hodnotením situácie a histórie posilňovania. Ľudia sa správajú konzistentne iba do tej miery, v akej zostávajú v relatívne stabilnej situácii, s ktorými sa stretávajú a roly, ktoré hrajú.

Stúpenci fenomenologických teórií sa zaoberajú subjektívnou skúsenosťou jedinca. Humanistická psychológia bola založená ako tretia sila, ako alternatíva k psychoanalytickému a behaviorálnemu prístupu. Humanistickí psychológovia ako Rogers a Maslow kládli dôraz na sebachápanie a snahu o rast alebo seberealizáciu (Atkinsonová, Atkinson, 1995).

Ide iba o hrubý a ilustratívny náčrt teórií osobnosti z nepreberného množstva smerov a škôl psychológie osobnosti. Takmer každá z nich sa zaoberá taktiež patológiou osobnosti, vychádzajúc z podstaty teoretických princípov toho ktorého smeru. V rámci forenznej psychológie sa ňou zaoberá kriminologická psychológia. Na tomto mieste sme vybrali typológiu osobnosti, ktorá z praktického hľadiska najlepšie odráža charakter práce OČTK.

## 5. Špecifické poruchy osobnosti

Veľmi rôznorodú **psychopatológiu osobnosti** môžeme rozdeliť na globálne a špeciálne poruchy osobnosti. Ku globálnym poruchám patria *retardácia* (spomalenie vývinu) typické pre mentálnu retardáciu a *degradácia*, ktorá vystihuje získané zmeny osobnosti napr. emotivity, konania, charakteru pri demenciách. Trvalým osobnostným poruchám u chronických psychóz najmä schizofrénnych sa hovorí *defekt osobnosti*. *Špecifické poruchy* vznikajú abnormným vývinom (Heretik, 2004).

Ak teda v procese socializácie nastanú vážne pochybenia, dospelujúci jedinec postupne nadobúda vzorce správania sa, ktoré sa vymykajú z normality sociálno-kultúrneho rámca, v ktorom jedinec existuje a nadobúdajú formy alebo spôsoby prejavu, ktoré sa odborne označujú ako špecifické poruchy osobnosti. Tie môžu často viesť k sociálno-patologickému, ba až ku kriminálnemu správaniu sa.

Podľa Pavlovského (2001) najvšeobecnejšia charakteristika špecifických porúch osobnosti (skorší termín psychopatia) hovorí, že jedinec má také povahové vlastnosti, ktorými trpí buď on sám alebo jeho okolie. Takto postihnutá osobnosť je nevyvážená, medzi jednotlivými vlastnosťami chýba harmonická súhra typická pre osobnosť normálnu. Špecifické poruchy osobnosti sú trvalého rázu, aj keď samozrejme majú taktiež svoju dynamiku v súvislosti

s dozrievaním, zrelosťou a starnutím jedinca. Niektoré povahové nápadnosti strácajú vekom na intenzite (napr. dissociálne prejavy, agresivita), iné sa zväčšujú (vzťahovačnosť, egocentrizmus). Budúca porucha osobnosti sa spravidla začína prejavovať už v neskoršom detstve, spoľahlivo je ju však možné diagnostikovať až po dozretí osobnosti.

Podľa Medzinárodnej klasifikácie chorôb (MKCH-9) sú **poruchy osobnosti „hlboko zakorenené maladaptívne spôsoby správania, obvykle rozpoznateľné v dobe dospievania alebo skôr; trvajú potom po väčšiu časť dospelého veku, i keď sa často v strednom alebo stareckom veku stávajú menej nápadnými. Osobnosť je abnormálna buď čo do rovnováhy svojich zložiek, ich kvality a vyjadrenia alebo vo svojom celku. Pre túto úchylku alebo psychopatiu trpí pacient alebo musia trpieť iní, takže nepriaznivý účinok pociťuje jednotlivec alebo spoločnosť. Patrí sem aj psychopatická osobnosť“** (Praško, 2003).

Termín psychopatia postupne nadobudol stigmatizujúci charakter a tak sa nahradil pojmom porucha osobnosti. Podľa DSM IV (Diagnostický štatistický manuál) je **porucha osobnosti „pretrvávajúci vzorec prežívania a správania, ktorý sa významne odlišuje od očakávaní v kultúre, v ktorej jedinec žije, je rozsiahly a nepružný, má počiatok v adolescencii alebo v ranom detstve, je stabilný v čase a spôsobuje utrpenie alebo poškodenie“**. Podobne MKCH-10 definuje poruchy osobnosti ako **„extrémne alebo významné odchýlky od spôsobov, akými priemerný človek v danej kultúre vníma, myslí a cíti a najmä utvára vzťahy s ostatnými. Tieto vzorce správania majú tendenciu byť stabilné a zahrňovať rôzne oblasti správania a psychologických prejavov. Často, aj keď nie vždy, sú spojené s istým stupňom subjektívnej tiesne a problémov v adaptívnej spoločenskej aktivite a dosahovaní žiadúcich cieľov. Takmer vždy je spojená so závažným osobným a sociálnym zlyhaním“**. Vágnerová (2008) definuje poruchu osobnosti ako **určitý, trvalý a ťažko ovplyvniteľný vzorec osobnostných črt, ktoré sa odlišujú od aktuálnej sociokultúrnej normy. Jej súčasťou sú nadmerne zvýraznené niektoré vlastnosti osobnosti, odchýlky v oblasti citového prežívania, uvažovania i správania. Jej dôsledkom je narušenie:**

- **osobnej pohody, vzťahu k sebe, hodnotenie seba samého i svojho konania,**
- **sociálnej adaptácie, vzťahu k svetu, predovšetkým k iným ľuďom a ku spoločnosti.**

Uvedené definície zdôrazňujú zohľadnenie kultúrnych zvláštností pri hodnotení odchýliek osobnosti, trvalosť zmien, postihnutie dôležitých oblastí a vplyv na sociálne správania a adaptabilitu (Heretik, 2007).

Všeobecné kritériá pre hodnotenie porúch osobnosti (podľa MKCH-10 a DSM-IV) je možné zhrnúť do nasledovných bodov:

- 1. Ide o trvalý stav, ktorý s určitými výkyvmi pretrváva po celý život.**
- 2. Prejavuje sa čudáckym, maladaptívnym, event. až hrubo rušivým správaním, dôsledkami ktorého v rôznej miere trpí sám jedinec i jeho okolie a ktoré zvyšuje riziko najrôznejších konfliktov.**
  - a. Tolerancia k záťaži je znížená, čo sa prejavuje ľahkým navodením neadekvátnych reakcií.**
  - b. Náhľad na neprimeranosť vlastného správania, názorov a postojov je nedostatočný.**
  - c. Rezistencia ku zmenám, neschopnosť poučiť sa zo skúseností (Vágnerová, 2008).**

Špecifické poruchy osobnosti sú v DSM-IV rozdelené do 3 trsov:

Trs A – „čudáci, excentrici“: paranoidná, schizoidná, schizotypálna porucha.

Trs B – „afektovaní, dramatizujúci“: antisociálna, hraničná, histriónska, narcistická porucha.

Trs C – „úzkostní, vyhýbaví, ustrašení“ – vyhýbavá, závislá, absedantno-kompulzívna porucha (Heretik, 2007).

MKCH-10 teda uvádza nasledovné klinické obrazy jednotlivých porúch osobnosti:

**Paranoidná porucha osobnosti** je charakterizovaná tendenciami k trvalému nepriateľstvu, neschopnosťou odpustiť aj domnelé krivdy, urážky alebo ignoráciu, k podozrievavosti, k bojovnému nastaveniu voči okoliu pri interpretovaní neutrálnych alebo priateľských gest ako hostilných prejavov, neustálym premýšľaním o komplete proti vlastnej osobe, samolúbosťou a presvedčením o vlastnej pravde. Osoba trpiaca touto špecifickou poruchou osobnosti ľahko vyvoláva konflikty s okolím, ktoré však spravidla nedosahujú úroveň trestného konania (Pavlovský, 2001).

K základným črtám ľudí s paranoidnou poruchou osobnosti teda patrí vzťahovosť, podozrievavosť, nedôvera, precitlivosť na nezdary a urážky. Postihnutí bývajú podráždení, hostilní, negativistickí k druhým ľuďom, predpokladajú, že im chcú ubližovať, škodiť a zhadzovať ich. Sú často fanaticí bojovníci za ľudské práva, kverulanti a „sudiči“, bývajú patologicky žiarliví. Sú fascinovaní mocou a autoritou, sami sa často preceňujú a chvália. V anamnéze sa môžu objavovať údaje o ponižovaní, neprimeraná kritika, tvrdé tresty, rodinné mýty o nebezpečenstve sveta a ohrození cudzími

ľudmi. V psychodiagnostike osobnosti býva zvýraznená agresivita a iritabilita (Heretik a kol., 2007).

**Schizoidná porucha osobnosti** sa prejavuje nedostatkom činností, ktoré poskytujú potešenie, emocionálnym chladom, zníženou schopnosťou vyjadrovať vrelosť, ľahostajnosťou k chvále alebo ku kritike, malým záujmom o sexuálne zblíženie, uprednostňovaním samoty, nadmerným zaoberaním sa introspekciou a fantáziami, nedostatkom sociálnych kontaktov a necitlivosťou voči spoločenským zvyklostiam, resp. ich zanedbávaním. Títo jedinci pôsobia na svoje okolie ako nepraktickí čudáci (Pavlovský, 2001).

Rodinné prostredie býva málo vrelé, neadekvátne, môžu sa vyskytovať ambivalentné vzťahy. Psychodiagnosticky býva u nich zisťovaná rôzna úroveň kognitívnych schopností, často prekvapia kreatívnosťou a invenčnosťou, zvýraznená býva introverzia, citový chlad a obsahová originalita hraničiaca s bizarnosťou (Heretik, 2007).

Schizoidná porucha osobnosti v spojení s dissociálnymi črtami môže viesť k chladnokrvnému vraždeniu (typický nález uvedenej poruchy býva u sériových vrahov) (Pavlovský, 2001, Heretik a kol., 2007).

**Dissociálna porucha osobnosti** je z forenzného hľadiska najdôležitejšia. Je charakterizovaná ľahostajnosťou k citom druhých, úplnou a trvalou nezodpovednosťou a nerešpektovaním sociálnych noriem, neschopnosťou udržať trvalé vzťahy pri schopnosti nové vzťahy ľahko nadväzovať, veľmi nízkou frustračnou toleranciou a nízkym prahom pre spustenie agresívneho konania, nepripustením pocitu vlastnej viny (prípadne neschopnosťou pocitu viny prežívať), neschopnosťou poučiť sa z doterajších skúseností a tendenciami k racionalizácii vlastného konania so zvaľovaním viny na okolie. Uvedená charakteristika je obsahom pojmu „moral insanity“ (morálna tuposť). Znamky budúcej dissociálnej poruchy osobnosti bývajú zjavné už v detstve ako nedostatok citového vzťahu k rodičom, znížená vnímavosť k pochvale i k pokarhaniu, neschopnosť prejavovať ľútosť a záľuba v trápení zvierat. V škole sú deti tohto založenia ťažko zvládnuteľné, slabších spolužiakov šikanujú, bijú sa, žalujú, často kradnú a chodia poza školu. V puberte sa združujú do partií, kde sa dostávajú do kontaktu s psychoaktívnymi látkami a dopúšťajú sa najrôznejšej trestnej činnosti.

V psychodiagnostických nálezoch dominuje agresivita, impulzivita, sociálna maladaptabilita. V anamnéze sa vyskytuje kruté či ľahostajné zaobchádzanie v detstve, častý výskyt zneužívania či týrania. Často sa medzi nimi vyskytujú užívatelia drog či patologickí hráči (Heretik a kol., 2007).

**Hraničná (emocionálne nestabilná) porucha osobnosti** sa vyskytuje ako typ impulzívny, s výraznými tendenciami konať neuvážene a nepredvídateľne, vyvolávať konflikty vrátane kverulantského správania, s tendenciami k výbuchom zlosti alebo násilia, s prejavmi netrzeplivosti a kolísavou náladou. U hraničného typu sa uvádzajú nejasné, narušené predstavy o sebe samom, angažovanie sa v intenzívnych a nestálych vzťahoch s následnými citovými krízami, nadmerná snaha vyhnúť sa opustenosti, trvalé pocity prázdnoty a tendencia k sebapoškodzovaniu. Emocionálne nestabilná porucha osobnosti sa pomerne často vyskytuje medzi páchatelmi násilnej trestnej činnosti (Pavlovský, 2001).

Psychodiagnostický nález býva skôr nešpecifický, so známami efektívnej lability, impulzivity, sociálnej maladaptability, paranoidity a poruchou sexuálnej identity. Mnohí hraniční jedinci sú nápadní už dramatickou úpravou zovňajšku (čierna farba, koža, nápadné doplnky, tetovanie, pírsing, mejkap, farebný účes) (Heretik a kol., 2007).

**Histriónska porucha osobnosti** sa prejavuje tendenciami k dramatizovaniu, prehnanými emocionálnymi prejavmi, ktoré sú plytké a labilné, zvýšenou sugestibilitou, snahou byť stále v strede udalostí, nadmerným zdôrazňovaním vlastnej telesnej príťažlivosti, stálou túžbou po oceňovaní, zvýšenou zraniteľnosťou a manipulatívnym správaním. Histriónska porucha má najbližšie k povahe **hysterickej**. Toto označenie stratilo ráz termínu, v oficiálnej klasifikácii sa už pre svoj pejoratívny nádych nepoužíva. Z praktického hľadiska sa mu však nemôžeme pre jeho výstižnosť celkom vyhnúť. Za hlavné príznaky hysterickej osobnosti sa uvádza trvalý znepokojujúci pocit neuspokojenia dotýkajúci sa najrôznejších životných oblastí vrátane neuspokojenia so sebou samým. Dôležitú rolu hrajú lož, simulovanie, účelové reakcie, „preháňanie“ druhých osôb, vynucovanie si prejavov lásky, intrigy a udavačstvo. Hysterické osoby sú značne sugestibilné, na druhej strane dokážu druhými osobami výborne manipulovať. Ich aktívne vymýšľanie dramatických príbehov (pseudologia phantastica) môže vierohodnosť ich výpovede znehodnotiť.

Psychodiagnosticky býva nápadná extroverzia, afektívna labilita a ambivalencia v prežívaní. Histriónska porucha osobnosti má blízko k poruche narcistickej, hraničnej, vyhýbavej a závislej (Heretik a kol., 2007).

U **narcistickej poruchy osobnosti** ide o nadmerný pocit vlastnej dôležitosti, grandiozity a nadmerná pozornosť sa venuje sebahodnoteniu. K ďalším znakom patrí zaujatie fantáziami o vlastnom úspechu, brilantnosti, kráse alebo ideálnej láske. Narcisti majú vieru vo vlastnú jedinečnosť, potrebu nekonečného obdivu, predstavu



o privilegovanosti. Interpersonálne vzťahy zneužívajú vo svoj prospech, chýba im empatia, prežívajú často závisť alebo presvedčenie, že druhí im závidia (Heretik, 2007).

**Anankastická porucha osobnosti** je známejšia pod pojmom **obsedantno-kompulzívna porucha osobnosti**. Jedinci s touto poruchou sú charakteristickí rigiditou, tvrdohlavosťou, poriadkumilovnosťou, svedomitosťou a puntičkárstvom. Trvajú na pedantskom dodržiavaní pravidiel a rituálov. Kontrolujú svoje emócie a správania i druhých ľudí. Bývajú vážni, perfekcionistickí, s malým zmyslom pre humor a sebaironiu. Často sa zaoberajú vnútornými pochybami a neistotami, prežívajú napätie, ťažko vyjadrujú vrele emócie k druhým, preferujú odstup a rezervovanosť. Svedomitosť, dôraz na výsledok im bráni v zažívaní radosti z práce a z voľného času. Postupujú podľa vopred vypracovaných plánov a zoznamov, často im pre zameranie na detaily uniká celostný pohľad na vec. Vyžadujú od druhých, aby sa podriaďovali ich pravidlám či spôsobom práce, rigidnému dodržiavaniu nimi stanovených morálnych hodnôt, niekedy až tvrdej disciplíny. Majú sklon k šetrnosti až k lakomstvu. V psychodiagnostických nálezoch nachádzame inhibíciu emotivity, rigiditu foriem i obsahov, ulpievanie na detailoch, potlačenú agresiu. Z iných foriem porúch osobnosti sú blízke obrazy schizoidnej, paranoidnej a narcistickej poruchy (Heretik a kol., 2007).

**Úzkostná (vyhýbavá) porucha osobnosti** je charakterizovaná prežívaním silnej anxiety, napätia, inhibíciou, zvýraznenou introverziou, strachmi v sociálnych situáciách. Postihnutí túžia po medziľudských vzťahoch, sú však plachí a často prežívajú menejcennosť, sú presvedčení o vlastnej nešikovnosti či malej atraktivite. Často preceňujú riziká bežných situácií, sú hypersenzitívni, majú obavy z kritiky, zosmiešnenia, zlyhania. Obmedzujú sa vo svojich aktivitách, vyhýbajú sa situáciám a novým ľuďom, pri ktorých im chýba pocit istoty.

Psychodiagnosticky dominujú známky introverzie, neuroticizmu a výraznej anxiety. Blízko má k poruchám osobnosti schizoidnej, závislej, anankastickej a k úzkostným, neurotickým poruchám (Heretik a kol., 2007).

**Závislá porucha osobnosti** sa vyznačuje dominantnými črtami ako submisivita, potreba starostlivosti a emocionálnej podpory od druhých ľudí. Chýba im sebavedomie, trpia, keď sú dlhšie sami. Zodpovednosť a rozhodovanie nechávajú na druhých, podriaďujú im svoje potreby, majú obavy z neschopnosti postarať sa sami o seba. Žijú v permanentnom strachu z opustenia, boja sa vysloviť nesúhlas s druhými, formulovať svoje potreby. Často sa prispôbia aj vyslovene debaklovým vzťahom (napr. s užívateľmi drog). Po skončení jedného vzťahu sa snažia hneď vytvoriť iný, ktorý by bol zdrojom

podpory a starostlivosti. Často sa vyskytuje s histriónskou, hraničnou, vyhýbavou poruchou osobnosti, s anxióznymi poruchami (agorafóbia, panická porucha) a afektívnymi poruchami (Heretik a kol., 2007).

**Jednotlivé typy sa môžu prelínať, takže potom hovoríme o zmiešaných poruchách osobnosti. Z forenzného hľadiska prichádza posudzovanie špecifických porúch osobnosti prevažne v trestno-právnej oblasti. Z jednotlivých typov je potom najzávažnejšia špecifická porucha dissociálna. Podľa uvedených kritérií sa u jedincov s touto poruchou obávame predovšetkým ich necitlivosti, bezohľadnosti a egocentričnosti.**

Na rozvoji dissociálnej poruchy osobnosti sa podieľajú vplyvy genetické a výchovné. V poslednej dobe sa väčšia váha prisudzuje prvým z nich, čo však neznamená, že sa ich vývoj nedá ďalej ovplyvniť. Povahová odchýlka väčšinou nie je tak hlboká, aby jej nositeľ nebol schopný rozlíšiť trestnosť svojho činu a nebol schopný svoje konanie ovládnuť, aspoň zo strachu pred dopadnutím a trestom. V praxi takýto postoj spravidla vyjadrujeme slovami, že duševná porucha vysvetľuje páchanie trestnej činnosti, avšak nemala vplyv na rozpoznávacíe a ovládacie schopnosti páchatel'a. O znížení rozpoznávacích a ovládacích schopností sa uvažuje najmä v prípade, ak došlo k spáchaniu trestného činu v mimoriadnej, neočakávanej situácii, v ktorej došlo k prejavom silného afektu a k násilnému konaniu (Pavlovský, 2001).

## Otázky:

3. Definuj, čo je to osobnosť.
4. Vysvetli, čo je to stabilita a menlivosť osobnosti.
5. Vymenuj psychologické charakteristiky osobnosti.
6. Opíš, čo sú to schopnosti (všeobecné, špecifické, inteligencia).
7. Opíš, čo je to temperament.
8. Opíš, čo je to motivácia.
9. Opíš, čo je to zameranosť osobnosti.
10. Opíš, čo je to charakter.
11. Opíš, čo je to emocionálna inteligencia.
12. Opíš 5 hlavných oblastí EQ: znalosť vlastných emócií, zvládanie emócií, schopnosť sám seba motivovať, vnímavosť k emóciám iných ľudí, umenie medziľudských vzťahov.
13. Opíš, čo je to proces socializácie a čo je jeho výsledkom.
14. Opíš, ako sa u ľudského jedinca vyvíjajú zvnútornené kontroly sociálneho správania sa, morálka a osvojenie si sociálnych rolí.
15. Opíš 2 základné typy porúch socializačného procesu (defektná socializácia, deviantná socializácia).
16. Opíš, čo je poruchovosť socializačného procesu a základné črty nesprávnej rodičovskej výchovy.
17. Definuj, čo je to porucha osobnosti.
18. Opíš paranoidnú poruchu osobnosti.
19. Opíš schizoidnú poruchu osobnosti.
20. Opíš dissociálnu poruchu osobnosti.
21. Opíš hraničnú poruchu osobnosti.
22. Opíš histriónsku poruchu osobnosti.
23. Opíš narcistickú poruchu osobnosti.
24. Opíš anankastickú poruchu osobnosti.
25. Opíš úzkostnú poruchu osobnosti.
26. Opíš závislú poruchu osobnosti.